

Historische taalkunde in de studie Nederlands

Matthias Hüning

1 Inleiding

De maatschappelijke belangstelling voor taal en taalverandering is groot. Dat blijkt in het Nederlandse taalgebied onder andere uit het succes van het werk van iemand als Nicoline van der Sijs. Haar boeken over leenwoorden of over het ontstaan van het ABN worden in alle kranten besproken en ze verkopen goed. Haar werk is in 2006 bekroond met de Prins Bernhard Cultuurfonds Prijs voor de Geesteswetenschappen en in het juryrapport, na te lezen op de website van het Prins Bernhard Cultuurfonds (www.prinsberhardcultuurfonds.nl), wordt er expliciet op gewezen dat Van der Sijs erin slaagt met haar boeken en artikelen "een groot publiek te bereiken met belangstelling voor de eigen taal en de ontwikkelingen daarin." Ook succes van het populaire maandblad *Onze Taal* is een aanwijzing voor deze maatschappelijke interesse voor taal in het algemeen en taalverandering in het bijzonder. Bijna elke aflevering bevat wel een artikel over een taalhistorisch onderwerp.

Deze belangstelling voor de eigen taal en haar geschiedenis is er niet alleen in het Nederlandse taalgebied, maar ook in het Duitse. Dat blijkt o.a. uit het enorme succes van de boeken van Bastian Sick. Inmiddels is het derde boek van zijn hand verschenen met columns over taal die eerder gepubliceerd zijn op de website van het weekblad *Der Spiegel*. De boeken staan al maanden in de top tien van de bestverkochte non-fictieboeken in Duitsland.

Populariserende stukken als die in *Onze taal* of de columns van Bastian Sick over het Duits laten zien waar taalkundige leken in geïnteresseerd zijn. Deze teksten gaan uiteraard vaak over vermeende taalverloedering en over de invloed van het Engels, maar ook over taalvariatie, zowel sociale variatie als ook regionale variatie, en over de oorzaken daarvan. Lexicologie en etymologie zijn populair, maar ook syntactische en morfologische aspecten komen aan bod. Denk met betrekking tot dit laatste bijv. aan deflexie. De titel van de boeken van Bastian Sick geeft het al aan: *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod*, een toespeling op het verregaande verlies van genitiefvormen in het Duits. Genitiefconstructies als *der Tod des Genitivs* worden in de gesproken taal vaak vervangen door omschrijvingen (*dem Genitiv sein Tod*), preposities die volgens de schoolgrammatica de genitief vereisen worden steeds vaker gecombineerd met datiefvormen (*wegen dem schlechten Wetter* i.p.v. *wegen des schlechten Wetters*) enz.

Deze maatschappelijke belangstelling vraagt om mensen die wetenschappelijke resultaten kunnen uitleggen voor een groot publiek. Populariseren zonder te trivialisieren – een vaardigheid die zeldzaam is. Iemand die dat kan is Joop van der Horst, en daarom werd hem in 2006 de populariseringsprijs van de LOT toegekend, de Landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap. In de toespraak die hij bij die gelegenheid hield (de tekst is afgedrukt in het maandblad *Onze Taal*) stelt Van der Horst de vraag waarom er eigenlijk zo'n prijs is (vgl. Van der Horst 2007 en zie ook de reactie van Van Oostendorp 2007). Van der Horst reikt zijn toehoorders zelf een paar mogelijke antwoorden aan. Het zou bijvoorbeeld kunnen zijn dat taalkundigen steeds slechter zijn gaan schrijven, waardoor de artikelen en boeken waarin ze verslag doen van hun resultaten voor niet-

specialisten onleesbaar zijn geworden en als het ware moeten worden vertaald naar gewone mensentaal. Nee, zegt Van der Horst, dat is het niet, de meeste taalkundigen schrijven wat saai misschien, maar toch zonder meer leesbaar. Uiteindelijk komt hij bij een andere verklaring terecht, een provocerende verklaring, geformuleerd als retorische vraag:

[Z]ou het kunnen zijn dat er tegenwoordig om populariseerders wordt gevraagd omdat er vanuit de taalwetenschap momenteel niet veel te melden valt? Gaat het echt wel zo goed met de taalwetenschap als men meestal voorgeeft? (Van der Horst 2007: 55)

Echte nieuwe inzichten zijn er niet of nauwelijks, aldus Van der Horst, we ontdekken af en toe een nieuw detail, presenteren soms een nieuwe invalshoek, maar het is nog maar de vraag of we echte vooruitgang kunnen boeken, of we werkelijk fundamenteel veel verder staan dan 'de collega's uit 1950'.

Maar op dit moment lijkt de taalwetenschap maatschappelijk gezien langs de zijlijn te staan. De meeste mensen houden het werk van taalkundigen voor gemierenneuk.

Als dit klopt, dan is er wel behoefte aan een paar ijzersterke populariseerders om er nog wat van te maken. (Van der Horst 2007: 56)

Los van de vraag of het bange vermoeden van Van der Horst terecht is – zijn vraag 'wat hebben we eigenlijk te bieden?' is zeer zeker een vraag die we onszelf steeds weer moeten stellen. Wat zijn de interessante en (maatschappelijk) relevante inzichten? En deze vraag is ook zeer actueel met het oog op onze curricula.

Wij leiden studenten op die na hun studie worden gezien als specialisten op het gebied van taal en talen. Ze moeten in staat zijn om gefundeerde uitspraken te doen over talige verschijnselen, over grammaticale kwesties, over stilistische of regionale verschillen in taalgebruik, over taalverandering en taalverloedering. Historisch besef en kennis over taalgeschiedenis en over de principes van taalverandering zijn daarvoor onmisbaar. De vraag is dus niet zozeer of de historische taalkunde uit de tijd is (nee dus, als men het mij vraagt); de vraag is eerder of er bepaalde vormen van historische taalkunde zijn die niet meer actueel zijn. Wat zijn de relevante onderwerpen en ontwikkelingen binnen het vak die in een neerlandistische opleiding thuishoren? De vraag is wat mij betreft dus niet zozeer of, maar eerder hoe wij historische taalkunde zinvol kunnen integreren in onze curricula.

Het onderwerp van deze bijdrage is de positie van de historische taalkunde in het universitaire onderwijs in de neerlandistiek en het belang van de historische taalkunde voor de opleiding van neerlandici. Gezien mijn achtergrond zal ik mij in eerste instantie richten op het onderwijs 'extra muros', preciezer: het onderwijs Nederlands aan Duitse of Duitstalige universiteiten. En daarbij zal ik rekening houden met de eisen die de nieuwe Bachelor/Master-structuur stelt aan het onderwijs.

2 De studie Nederlands in tijden van Bologna

Het zogenaamde Bologna-proces heeft in Duitsland, maar ook in veel andere landen geleid tot een vrij radicale verandering van het onderwijssysteem. Het proces is nog steeds in volle gang, maar nu al zien we dat de *Beliebigkeit*, de willekeur waarmee het onderwijsaanbod voor de oude Magister-studies vaak was samengesteld moet wijken voor een meer gestructureerd en (als het goed is) doordacht aanbod. In het Duitse Magister-

tijdperk was het onderwijs in hoge mate bepaald door de onderzoeksbelangstellingen van de individuele docenten. Studenten moesten bijv. een *Proseminar* (historische) taalkunde volgen, maar de – vaak zeer specialistische – inhoud ervan werd ad hoc vastgelegd door de docent die dat college in het desbetreffende semester moest verzorgen. Bijna het hele aanbod werd gestuurd door de interesses van de aanbiedende partij, de docenten. Dit leidde vaak tot hele mooie colleges, maar ook tot een ongestructureerde studie die door veel studenten helemaal niet of pas na 15 of 16 semesters, acht jaar dus, werd afgerond.

Nu hebben we te maken met een systeem dat veel meer is afgestemd op een korte studieduur (6 semesters voor de BA) en op de behoeften van een gestructureerde opleiding. De speelruimte voor docenten wordt kleiner, het aanbod wordt in veel sterkere mate bepaald door de – vaak voor het eerst inhoudelijk goed gedefinieerde – doelen van de opleiding. En in dit systeem geldt voor de BA dat hij een *erster berufsqualifizierender Abschluss* is, de studie moet de studenten dus kwalificeren voor een beroep. In het geval van de geesteswetenschappen is dat over het algemeen niet een concreet beroep, maar meer een beroepenveld.

De beroepsgerichtheid is, althans voor de Duitse geesteswetenschappen, nieuw. Tot nu toe werd er gewoon niet over gesproken en vaak ook niet eens over nagedacht, wat studenten eigenlijk met de opleiding kunnen beginnen. Enige uitzondering: de lerarenopleiding. Maar de Magisteropleiding was in hoge mate *Selbstzweck*, doel op zichzelf. 'Maatschappelijke relevantie' (wat dat dan ook moge zijn) werd niet of nauwelijks gethematiseerd; het onderwijs volgde inhoudelijk het onderzoek en de belangstellingen van de docerend onderzoeker. Dit alles onder de noemer 'Einheit von Forschung und Lehre' – het Humboldtiaanse ideaal van de eenheid van onderzoek en onderwijs.

Tegenwoordig zijn we gedwongen om veel serieuzer en consequenter erover na te denken wat de studenten na hun studie kunnen doen met de gevolgde opleiding, en de afzonderlijke modules en colleges moeten in een zinvol verband staan met de gedefinieerde doelen. *Employability* is het nieuwe toverwoord in BA-context en aan de Freie Universität hebben we daarom een nieuw onderdeel toegevoegd aan de BA-opleidingen, de zo genaamde 'Allgemeine Berufsvorbereitung', de algemene beroepsvoorbereiding: 30 credits die de studenten kunnen besteden aan onder andere het leren van een vreemde taal, het zich eigen maken van economische basiskennis, het oefenen van presentatietechnieken of het verbeteren van hun ICT-competentie. Vanuit het bedrijfsleven komt steeds weer de wens de beroepsvoorbereidende elementen nog sterker te integreren in het curriculum. Ter illustratie haal ik een recent bericht uit het Berlijnse dagblad *Der Tagesspiegel* aan, dat kenmerkend is voor de verwachtingen waarmee de nieuwe studiestructuur wordt geconfronteerd:

Arbeitgeberpräsident Dieter Hundt hat die deutschen Hochschulen aufgefordert, die neuen Bachelorstudiengänge stärker auf den Arbeitsmarkt auszurichten. Es reiche nicht aus, Studierenden 'ein einzelnes Seminar im Projektmanagement oder einen Präsentationskurs' anzubieten, sagte Hundt gestern in Berlin. Vielmehr müsste 'die Stärkung der Beschäftigungsbefähigung' in das Fachstudium integriert werden. Praxisbezogene Kurse und die Vermittlung von Fachwissen müssten kombiniert werden. (*Der Tagesspiegel*, 19-07-2007)

Uiteraard is er ook verzet tegen dergelijke eisen van de kant van het bedrijfsleven. Een typische reactie vanuit de universiteiten vinden we in hetzelfde artikel:

Helmut Ruppert, Präsident der Uni Bayreuth und Vizepräsident der Hochschulrektorenkonferenz (HRK), warnte davor, das Studium zu sehr am Arbeitsmarkt zu orientieren: 'Es kann nicht primäre Aufgabe der Hochschulen sein, Studierende für bestimmte Berufsbilder auszubilden'. Vielmehr müssten Unis Studenten die Fähigkeit vermitteln, lebenslang zu lernen. (*Der Tagesspiegel*, 19-07-2007)

Hoe men ook denkt over de (deels tegenstrijdige) verwachtingen en eisen met betrekking tot de Bachelor-opleidingen, het zal duidelijk zijn dat de curricula op de schop moeten. We moeten positie kiezen, nadenken over kwalificatiedoelen en competenties en we moeten de afzonderlijke onderdelen van de studie steeds weer toetsen aan het globale doel van de opleiding.

Het is in deze context, dat een vakgebied als de historische taalkunde onder druk komt te staan. De vraag wordt steeds weer en steeds nadrukkelijker gesteld hoe de historische taalkunde zinvol kan worden geïntegreerd in onze curricula en hoe de diachrone dimensie zich verhoudt tot de algemene kwalificatiedoelen van de opleiding en de behoeften van maatschappij en bedrijfsleven.

Als we proberen deze algemene doelen te omschrijven dan krijgen we te maken met aan de ene kant kwalificaties en vaardigheden die specifiek neerlandistisch zijn en aan de andere kant met kwalificaties en vaardigheden die in feite gelden voor (bijna) alle geesteswetenschappelijke of filologische studies. Bij dit laatste behoren kwalificatiedoelen als:

academisch denkniveau, abstractievermogen, het zelfstandig kunnen toepassen van bepaalde leerstrategieën, het vermogen om receptief en interpretatief adequaat om te gaan met teksten van verschillende soorten, het vermogen om goed gestructureerde teksten te schrijven, enz.

Specifiek neerlandistisch is in een extramurale context allereerst de beheersing van het Nederlands op een hoog niveau. Nu is de universitaire studie Nederlands – althans in de Duitse context – geen taalopleiding, maar een filologische opleiding, en daarom hechten we eraan dat onze studenten naast een goede kennis van de Nederlandse taal ook een grondige kennis hebben van de Nederlandstalige literatuur en, meer algemeen, de Nederlandse en de Vlaamse cultuur. We willen deskundigen op het gebied van het Nederlands, van taal en cultuur, opleiden, mensen die in staat zijn om hun kennis over te dragen, mensen die kunnen fungeren als *Vermittler* tussen twee culturen.

Ook wanneer we het doel van de opleiding zo definiëren, blijkt een uitstekende beheersing van het Nederlands de belangrijkste kwalificatie-eis wanneer onze studenten zich na hun studie op de arbeidsmarkt begeven. Ons onderwijs moet daar, vind ik, rekening mee houden. En daarom ben ik van mening dat het taalkunde-onderwijs altijd ook (zeker niet uitsluitend, maar ook) in dienst moet staan van de taalverwerving. Een goed, theoretisch gefundeerd inzicht in de taalstructuur, de grammatica van het Nederlands is dus geen doel op zichzelf, maar het dient ook om de beheersing van het Nederlands te verbeteren. Het moet de studenten daarnaast in staat stellen om gefundeerde uitspraken te doen over de structurele, de sociale en de historische dimensies van het Nederlands voor een publiek dat bestaat uit mensen die het Nederlands en de Nederlandstalige cultuur niet of nog maar oppervlakkig kennen.

De historische dimensie is hierbij op twee manieren van belang: ten eerste is ze onmisbaar om sommige aspecten van de Nederlandse grammatica adequaat te begrijpen en ten tweede

is ze van groot belang om overeenkomsten en verschillen met (in de Duitse context) het Duits te kunnen plaatsen en uit te leggen.

De vraag is nu natuurlijk hoe we onze studenten aan deze kennis willen helpen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden lijkt het zinvol om hem te plaatsen in de grotere context van recente ontwikkelingen in het historisch taalkundig onderzoek. Vervolgens zal ik kijken hoe de historische dimensie van het Nederlands op dit moment wordt verwerkt en aangeboden in de vorm van studieboeken.

3 Historische taalkunde – perspectieven voor onderzoek en onderwijs

In 2004 verscheen in opdracht van de KNAW het rapport *Gij letterdames en gij letterheren* over 'nieuwe mogelijkheden voor taalkundig en letterkundig onderzoek in Nederland' (Swanborn 2004). Zoals de ondertitel al aangeeft, was dit rapport vooral gericht op het onderzoek, maar het bevat ook tal van overwegingen met betrekking tot het onderwijs. In het rapport is er speciale aandacht voor de 'bedreigde positie van de historische taalkunde', wat onder andere tot uitdrukking komt door een essay van Olga Fischer over de plaats van de historische taalkunde binnen het taalonderzoek en het academisch taalonderwijs (Fischer 2004).

Fischer begint met een klein historisch overzicht. Aan het begin van de 20ste eeuw was zoals bekend de historische taalkunde nog de overheersende richting binnen de taalkunde. Voor iemand als Hermann Paul was er geen twijfel mogelijk. Apodictisch stelde hij: taalkunde *is* taalgeschiedenis. Hij deed dat o.a. in een opmerking over de titel van zijn beroemde studie *Prinzipien der Sprachgeschichte*:

Ich habe es noch kurz zu rechtfertigen, dass ich den Titel Prinzipien der Sprachgeschichte gewählt habe. Es ist eingewendet, dass es noch eine andere wissenschaftliche Betrachtung der Sprache gäbe, als die geschichtliche. Ich muss das in Abrede stellen. (Paul 1920: 20)

In de loop van de 20ste eeuw echter werd de historische taalkunde minder vanzelfsprekend. Begin van de vorige eeuw kregen we De Saussure en aandacht voor de synchronie en de eigenschappen van het taalsysteem. Het structuralisme werd in de loop van de eeuw (vooral in de Chomsky-variant, als generative grammatica) de dominante taalkundige stroming en nog later kwamen daar tal van andere onderzoeksterreinen en specialisaties bij, van typologie tot discourse studies, van sociolinguïstiek tot gender-studies. Maar er waren ook ontwikkelingen met betrekking tot de historische taalkunde:

Interessant genoeg heeft de grote bloei van de moderne structuralistische (a-historische) taalkunde geleid tot een nieuwe opleving van de historische taalkunde aan het eind van de jaren zeventig. (Fischer 2004: 133)

Deze nieuwe belangstelling was in eerste instantie theoriegestuurd en niet meer filologisch georiënteerd. De opleving van het diachroon taalonderzoek geldt ook voor de Nederlandse taalkunde (vgl. in dit verband vooral het overzicht van Van Bree et al. 1997). Jan de Vries constateert dat de historische taalkunde binnen de neerlandistiek halverwege de 20ste eeuw eerst op de achtergrond raakte, vervolgens echter weer nieuwe impulsen kreeg:

Omstreeks 1975 krijgt de historische taalkunde echter weer nieuwe impulsen door, globaal aangeduid, drie factoren: de invloed van de Laboviaanse sociolinguïstiek, de aandacht voor historische syntaxis en dialectsyntaxis, en de

uitbreiding van de feitenbasis en de mogelijkheden voor computerbewerking.
(De Vries 1997: 8–9)

En Fischer ziet tegenwoordig een "zeer vruchtbare samenwerking (zij het met de nodige wijvingen) tussen theoretici en filologen", waardoor ook de strikte scheiding tussen synchronie en diachronie (weer) in het geding komt en wat uiteindelijk wel eens zou kunnen leiden "tot een werkelijk ander inzicht in hoe ons taallerend vermogen werkt" (134). Ik kan hier niet alle argumenten van Fischer weergeven, maar ik constateer dat zij – terecht, lijkt mij – vanuit wetenschappelijk oogpunt een centrale rol ziet weggelegd voor de historische taalkunde binnen het taalkundig onderzoek.

Dit heeft uiteraard consequenties voor het onderwijs. Volgens Fischer kan de historische taalkunde als spil dienen "in het totale programma, zodat het programma een samenhangend geheel wordt" (140). Ze is niet alleen belangrijk voor de taalkunde als geheel, maar ze kan ook een brug slaan naar de historische letterkunde en de cultuurgeschiedenis. Uiteraard kan de historische taalkunde door de beperking van de studietijd (veelal eerst naar vier jaar en nu naar drie jaar voor de Bachelor) niet meer heel breed worden aangeboden, er moeten keuzes worden gemaakt. En in veel taalopleidingen vinden we nu colleges over principes en wetmatigheden in taalverandering, vaak gecombineerd met een overzicht van de geschiedenis van een taal. Ook in Berlijn combineren we in het kader van de Bacheloropleiding *Niederländische Philologie* in een module de geschiedenis van het Nederlands met een meer algemeen en theoretisch georiënteerd college over taalverandering. Volgens Fischer is dit de manier om de historische taalkunde een adequate plaats te geven in de vernieuwde curricula. Meer aandacht voor de historische dimensie van taal zou weliswaar vanuit het oogpunt van het onderzoek wenselijk zijn, maar dat lijkt nauwelijks mogelijk. "Het zou ideaal zijn als er naast een cursus over taalverandering ook nog tijd zou zijn om studenten inzicht te geven in de taal van minstens één oudere taalfase", formuleert ze voorzichtig (140) en ze suggereert daarmee al, dat dat waarschijnlijk in veel gevallen niet realistisch zal zijn. Terwijl moedertaal-filologieën misschien nog wel ruimte willen laten voor een grondige inleiding in oudere taalfases, zal dat in vreemde talen-filologieën nauwelijks mogelijk zijn, omdat de verwerving van een goede actieve en passieve kennis van de moderne vreemde taal al zoveel tijd vergt.

Men moet keuzes maken, en volgens Fischer moet het onderwijs aansluiten bij de ontwikkelingen in het onderzoek. Concreet betekent dat: weg van het oude filologische profiel naar een vernieuwd, meer theoretisch georiënteerd profiel, waarbij principes en mechanismen van taalverandering centraal staan. Liever onderwerpen als 'grammaticalisatie' dus dan bijvoorbeeld een college over 'Het Middelnederlands van Van Maerlant' of over 'Middelnederlandse syntaxis'. De klassieke filologie komt daarmee in het geding, maar gezien de beperkte ruimte lijkt dat onontkoombaar.

Het genoemde KNAW-rapport formuleert als aanbeveling:

De bedreigde positie van de taalspecifieke taalkundes en van de historische taalkunde verdient bijzondere aandacht, en waar nodig specifieke bescherming, vanwege hun onmisbaarheid in de samenhang van taalkundige disciplines.
(Swanborn 2004: 25 en 37)

Zowel voor de taalkunde van de vreemde talen (vooral de schooltalen anders dan Engels) en voor de historische taalkunde geldt dat de ze volgens het rapport hun rechtvaardiging vinden in "deelname aan de internationale discussie en comparatief taalkundig onderzoek" (Swanborn 2004: 24).

Dit alles geldt mijns inziens ook voor de taalkunde in de context van de extramurale neerlandistiek. Het comparatieve aspect lijkt me in deze context essentieel (en eigenlijk ook een vanzelfsprekendheid) en dat we moeten streven naar integratie in grotere contexten en deelname aan de internationale discussie is inderdaad noodzakelijk. Vooral de historische taalkunde zal als eilandje nauwelijks levensvatbaar zijn, noch in het onderzoek noch in het onderwijs.

4 Benaderingen van taalgeschiedenis en taalverandering in het onderwijs

Als we nadenken over de historische dimensie in de Nederlandse taalkunde, dan moeten we – ook gezien het voorafgaande – denken aan twee mogelijke invalshoeken: de geschiedenis van het Nederlands aan de ene kant en principes en verschijnselen van taalverandering aan de andere.

Een studieboek dat expliciet gewijd is aan het tweede aspect is de *Historische taalkunde* van Cor van Bree (1996), een boek dat – zeker in Master-opleidingen – nog steeds uitstekend geschikt is als basistekst voor de behandeling van theoretische en methodologische aspecten van de historische taalkunde. Wel zou het daarvoor wenselijk zijn dat er nog eens een nieuwe, bijgewerkte editie zou kunnen verschijnen van het boek. In de BA-studie Nederlands daarentegen zal de nadruk eerder liggen op de geschiedenis van de Nederlandse taal. En daarvoor beschikken we over een aantal studieboeken.

Deze inleidingen proberen niet zozeer de brug te slaan naar recente inzichten over taalverandering, maar ze proberen over het algemeen twee invalshoeken met elkaar te combineren: de externe taalgeschiedenis en de interne taalgeschiedenis. Bij *extern* moeten we denken aan de politieke, maatschappelijke en de culturele contexten waarin een taal functioneert en zich ontwikkelt. De *interne* taalgeschiedenis richt zich vooral op de specifiek talige aspecten van de ontwikkeling (veranderingen op het gebied van de klanken en de grammatica dus).

Deze dubbele benadering vinden we in alle bestaande inleidingen. Ik denk hierbij aan boeken als *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal* van Van der Horst en Marshall (1989), *Het verhaal van een taal* van Jan de Vries, Roland Willemyns en Peter Burger (1995), aan de *Geschiedenis van het Nederlands* door Marijke van der Wal en Cor van Bree (1992) of aan *De geschiedenis van het Nederlands in een notendop* van Nicoline van der Sijs (2005). Vooral de laatste twee inleidingen leggen de nadruk duidelijk op de behandeling van de interne taalgeschiedenis; de externe geschiedenis komt alleen aan bod wanneer dat relevant lijkt voor de interne geschiedenis.

Speciaal voor de extramurale neerlandistiek is er onlangs een nieuwe inleiding bij gekomen, geschreven door Guy Janssens in samenwerking met Ann Marynissen (eerste druk 2002, tweede druk 2005): *Het Nederlands vroeger en nu*. Ik zal dit boek en de reacties erop hier bespreken omdat ze mij geschikt lijken om een paar meer principiële punten met betrekking tot het onderwijs in de historische taalkunde van het Nederlands te illustreren.

De inleiding van Janssens en Marynissen is bedoeld als 'handboek voor studenten', en wel in het bijzonder studenten Nederlands buiten Nederland en Vlaanderen. Het boek is, net als alle andere inleidingen in de Nederlandse taalgeschiedenis, chronologisch opgebouwd. Het begint bij het Indo-Europees en eindigt met recente ontwikkelingen in het hedendaags Nederlands. De auteurs omschrijven hun doelstelling als volgt:

We proberen de geschiedenis en de hedendaagse situatie van het Nederlands ook te bekijken vanuit het standpunt van belangstellenden met een andere moedertaal en een andere historische, maatschappelijke en culturele achtergrond. (Janssens & Marynissen 2005: 18)

Ze kiezen daarom voor een benadering die de *externe* taalgeschiedenis centraal stelt.

Dat impliceert dat de geografische, de historische, de maatschappelijke, de economische, de politieke, de culturele en de religieuze context van de Lage Landen en van het Nederlands voor deze lezers minder goed bekend is dan voor Nederlanders en Vlamingen. In dit boek wordt over die context dus veel expliciete informatie gegeven. (Janssens & Marynissen 2005: 18)

Een dergelijke benadering past goed bij een opleiding 'Nederlandkunde' (of 'Nederland-en-Vlaanderen-kunde'), een opleiding waarin de (cultuur)geschiedenis van het Nederlandse taalgebied centraal staat. Ze biedt immers tal van aanknopingspunten voor het leggen van dwarsverbanden met andere aspecten van de cultuurgeschiedenis.

Kortom: aandacht besteden aan de geschiedenis van het Nederlands bevordert het inzicht in de positie van de taal en in een groot aantal hedendaagse taalfenomenen en het bevordert ook het zien en begrijpen van dwarsverbanden met andere onderdelen van de geschiedenis, zoals de literatuur, de cultuur in ruimere zin, staatkundige en sociale ontwikkelingen, enz. (Janssens & Marynissen 2005: 14)

Het onvermijdelijke gevolg van deze duidelijke focus op de externe taalgeschiedenis is een zekere verwaarlozing van de interne taalgeschiedenis, een gevolg waar de auteurs ook zelf op wijzen:

Van de *interne* geschiedenis, de ontwikkeling van de klanken en de grammatica, worden de hoofdlijnen beschreven. (Janssens & Marynissen 2005: 17)

Deze beperking tot de hoofdlijnen heeft een aantal consequenties die het boek mijns minder geschikt maken voor een taalkundige benadering van de geschiedenis van het Nederlands, zoals die hierboven als wenselijk beschreven is. Dat blijkt ook uit de recensies.

Het boek is inmiddels door collega's besproken in verschillende tijdschriften (Berteloot 2006; Van Bree 2006; Salverda 2005). Ze beoordelen het boek als "een nuttig en bruikbaar boek" (Salverda 2005: 622) of als een "informatieve en degelijke inleiding in de geschiedenis van het Nederlands" (Berteloot 2006). De recensies bevatten echter ook, zoals het hoort, kritische opmerkingen. Deze hebben vooral betrekking op de manier waarop de auteurs tegemoet wensen te komen aan de specifieke behoeften van hun doelgroep, de extramurale studenten Nederlands.

Amand Berteloot wijst erop dat niet alleen voor buitenlandse studenten de behandeling van de externe taalgeschiedenis een *conditio sine qua non* is in een handboek over de geschiedenis van het Nederlands.

Gelet op het feit dat sinds een aantal jaren het geschiedenisonderwijs er vrijwel overal in Europa nogal op achteruit gegaan is, lijkt het me zelfs voor intramurale studenten geenszins een overbodige luxe de historische achtergronden van de taalontwikkeling in herinnering te roepen. De auteurs

komen hier dus aan een reële behoefte tegemoet, maar die lijkt me geen specificum van buitenlandse studenten te zijn. (Berteloot 2006: 55)

Ook Van Bree is te spreken over de manier waarop de externe geschiedenis wordt gepresenteerd en hij constateert onder andere: "Zonder kennis van de niet-talige geschiedenis is het niet mogelijk te begrijpen hoe het komt dat de taalsituatie in Vlaanderen verschilt van die in Nederland, en is het ook niet mogelijk te begrijpen hoe taal en cultuur elkaar hebben beïnvloed" (Van Bree 2006: 181) En ook voor een goed begrip van taalverwantschap en taalvariatie is kennis van sociale en culturele achtergronden onmisbaar.

Van Bree merkt vervolgens op:

Zonder ruime aandacht echter voor de concrete taalvormen en de ontwikkeling daarvan dreigen de talige aspecten van een en ander wat in de lucht te komen hangen. (Van Bree 2006: 182)

Hij pleit daarom voor een evenwicht tussen externe en interne geschiedenis in een studieboek over de geschiedenis van het Nederlands en concludeert: "Dit evenwicht is in het besproken boek niet aanwezig: de externe geschiedenis domineert zo sterk dat de interne mijns inziens in de verdrukking komt." (182)

Deze kritiek slaat dus op de omgang met de *interne* taalgeschiedenis, en Van Bree illustreert zijn punt met een aantal voorbeelden, o.a. veranderingen in het Oudnederlands en klankveranderingen, die zijns inziens niet voldoende zijn uitgewerkt in het boek. Met betrekking tot het klanksysteem merkt hij op:

Hoe het Nederlands binnen het (West-)Germaans fonologisch een eigen gezicht kreeg, blijft dus wat onderbelicht terwijl dat nu juist interessant en nuttig kan zijn voor studenten die met andere Germaanse talen vertrouwd zijn. (Van Bree 2006: 182).

Mijn eigen ervaringen met het boek geven Van Bree gelijk. Ik heb *Nederlands vroeger en nu* inmiddels twee keer gebruikt als basistekst in een college over de geschiedenis van het Nederlands. Het blijkt dat men als docent op tal van plaatsen en met betrekking tot veel talige verschijnselen is aangewezen op aanvullend materiaal om recht te doen aan de interne taalgeschiedenis.

Ook Berteloot is van mening dat het boek niet optimaal is met betrekking tot de behandeling van de interne taalgeschiedenis, in het bijzonder met het oog op de doelgroep, de extramurale studenten. Hij pleit voor deze groep voor een contrastieve benadering van de geschiedenis van het Nederlands:

Men zou kunnen denken aan het contrasteren van grammaticale en lexicale ontwikkelingen in het Nederlands tegenover andere talen resp. aan het schetsen van parallellen of tegenstellingen in de geschiedenis van het Nederlands tegenover die van andere talen (b.v. de ontwikkeling van de respectieve standaardtalen uit een dialect of uit een sociolect). (Berteloot 2006: 56)

De auteurs van *Nederlands vroeger en nu* besteden daar incidenteel wel aandacht aan, maar de vergelijkende, contrastieve werkwijze blijft heel (of: te) beperkt, aldus Berteloot. Volgens hem zou het mogelijk moeten zijn "met het oog op b.v. een Duits- of Franstalig publiek een doelgericht en contrastief opgebouwd overzicht van de Nederlandse taalgeschiedenis te schrijven, al zal ook dit zeker geen sinecure zijn [...]" (Berteloot 2006: 56). Hij pleit, met andere woorden, in feite voor een andere benadering, een ander boek.

Dit is dan ook niet meer bedoeld als een kritiek op het besproken werk, maar eerder als een wens of een suggestie.

Salverda tenslotte bekritiseert de presentatie van het materiaal.

Het boek is leerzaam en informatief, maar leest hier en daar toch ook wel als een compilatie die eenvoudig als de geldende feitenkennis aan de lezer wordt voorgezet. De feiten en grote lijnen die hier gepresenteerd worden, worden over het algemeen niet bevraagd of geproblematiseerd, of anderszins geplaatst in het kader van een discipline waarin het gaat om onderzoek van taalhistorische problemen. (Salverda 2005: 622)

Deze kritische opmerkingen maken mijns inziens het dilemma duidelijk, waarvoor we staan met betrekking tot het onderwijs in de historische taalkunde. Gezien de beperkte tijd en de beperkte mogelijkheden die de Bachelor-opleiding biedt voor dit onderdeel van de opleiding moeten we kiezen. Janssens & Marynissen (2005) gaan deze noodzaak niet uit de weg: ze kiezen expliciet voor een meer cultuurhistorische benadering waarin de externe taalgeschiedenis centraal staat.

De kritiek is mijns inziens te verklaren vanuit een andere visie op het vak. Wanneer we de geschiedenis van het Nederlands willen behandelen in het kader van moderne taalkundige benaderingen en inzichten, dan is het noodzakelijk om meer nadruk te leggen op de interne taalgeschiedenis, dan kan men niet volstaan met het (ongereflecteerd) presenteren van bekende en soms ook vermeende feiten en grote lijnen. Dan moet juist de discussie van talige veranderingen in een breder (ook theoretisch) taalkundig kader veel aandacht krijgen (vgl. Salverda). En om een meer compleet beeld te krijgen van de ontwikkeling van het Nederlands, is het noodzakelijk de feiten met meer diepgang te behandelen. Pas wanneer men probeert om verschillende feiten en ontwikkelingen in verband te brengen met elkaar, kan dat leiden tot een werkelijke kennis van al de kronkelpaden die een taal neemt in de loop van de geschiedenis, pas dan kan men ontwikkelingen inzichtelijk maken en verklaren (vgl. Van Bree). En wanneer men daar nog de specifieke context van de extramurale neerlandistiek bij wil betrekken, dan zal de taalvergelijkende, comparatieve behandeling van de ontwikkelingen in het Nederlands centraal moeten staan (vgl. Van Bree en Berteloot). Al deze aspecten bij elkaar zouden een prachtige opleiding in de historische taalkunde van het Nederlands kunnen opleveren, maar de integratie ervan in het curriculum zou ook vrijwel direct leiden tot een overlading van de studie Nederlands.

Toch lijkt het me – vanuit mijn eigen visie op het vak – niet wenselijk om ons te beperken tot een behandeling van de historische dimensie van taal als onderdeel van de cultuurgeschiedenis. Het lijkt me zinvol en noodzakelijk om de historische taalkunde een plaats te geven in het curriculum, en wel als taalkundige discipline.

5 Taalgeschiedenis als historische taalkunde

Voor de bestudering van de geschiedenis van een taal is de externe taalgeschiedenis uiteraard van groot belang, het is – Berteloot heeft gelijk – een *conditio sine qua non*. Maar ik geef graag toe: voor mij (maar ook voor veel van mijn studenten) wordt het daarna pas echt interessant. Als men geïnteresseerd is in taal en talen, in taalstructuur en taalverandering, dan moet de nadruk meer liggen op de interne taalgeschiedenis.

Mijn ervaring is dat studenten vaak gefascineerd zijn door taalverandering in het algemeen en ook door concrete veranderingen, vooral wanneer ze geschikt zijn om duidelijk te maken hoe het Nederlands 'een eigen gezicht kreeg' in vergelijking met (vooral) het Duits en het Engels. Vanuit mijn Duitse context merk ik dat de vraag voor studenten zeer boeiend is hoe het Nederlands en het Duits als nauw verwante talen zich hebben ontwikkeld tot zelfstandige standaardtalen die in veel opzichten zeer verschillend zijn. Convergentie en divergentie van talige ontwikkelingen – dat zijn de trefwoorden die in zo'n benadering van centraal belang zijn.

Daarnaast blijkt het telkens weer cruciaal om te proberen verklaringen te vinden, ontwikkelingen in te bedden in algemenere taalveranderingsmechanismen en ze te koppelen aan vergelijkbare ontwikkelingen in andere talen, om daardoor tot een beter inzicht te komen in de manier waarop taal (ook synchroon) functioneert. Hiervoor is het noodzakelijk om vergelijkend te werk te gaan en om de geobserveerde feiten te koppelen aan theoretische inzichten met betrekking tot taalsysteem, taalgebruik en de verandering ervan.

Als men een dergelijke benadering wil voor het onderwijs, dan moet men de eis loslaten, een volledig overzicht van de geschiedenis van het Nederlands te bieden. Een chronologisch opgezette 'inleiding in de geschiedenis van het Nederlands' is daarvoor niet geschikt. Men moet keuzes maken, maar de principiële keuze is mijns inziens niet die tussen externe en interne taalgeschiedenis, maar tussen een volledig overzicht van de taalgeschiedenis aan de ene kant en een exemplarische behandeling van een aantal centrale verschijnselen aan de andere.

Als men een benadering voorstaat waarbij de taalgeschiedenis wordt behandeld als een in eerste instantie taalkundig onderwerp (en pas in tweede instantie als geschiedenis), dan leidt dat tot een ander perspectief, een andere kijk op de feiten; en dit geldt niet alleen voor de studenten, maar natuurlijk ook voor de docenten.

Ook voor een dergelijke benadering zijn er inmiddels studieboeken, niet voor het Nederlands, maar wel als we over de grens kijken. Voor het Duits is er bijvoorbeeld de *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen: eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels* (Nübling et al. 2006). Volgens het 'Vorwort' is het niet bedoeld als de zoveelste inleiding in de Duitse taalgeschiedenis, gaat het er niet om een uitputtende beschrijving te geven van de diverse stadia en de diverse ontwikkelingen in de geschiedenis van het Duits, maar het gaat de auteurs erom

Zusammenhänge herzustellen, Prinzipien des Sprachwandels zu erkennen und, soweit es dieser Rahmen erlaubt, zu erklären, d.h. Warum-Fragen zu stellen und möglichst auch zu beantworten.

Die historische Sprachwissenschaft ist heute weitaus entwickelter und, mit Verlaub, auch interessanter, als dies manche Sprachgeschichtseinführung vermittelt. Längst hat die historische Sprachwissenschaft den Anschluss an die moderne Linguistik vollzogen, hat übergreifende Theorien entwickelt, um zu erklären, warum sich Sprache ständig wandelt und warum sie sich so wandelt, wie sie es tut. Dabei ist es nicht 'die Sprache', die sich verändert, sondern wir, die sie täglich gebrauchen. (Nübling et al. 2006: Vorwort).

De auteurs kiezen dan ook niet voor een chronologisch overzicht van de geschiedenis van het Duits, maar ze gaan op zoek naar interessante verschijnselen op de diverse niveaus van taal. Ook de hoofdstukindeling maakt dit al duidelijk: er zijn hoofdstukken over veranderingen in de fonologie, de morfologie, de syntaxis, in de semantiek en in het

lexicon, de pragmatiek en ook de grafematiek. En het tweede deel gaat het om veranderingen die deze niveaus overstijgen. Hier komen onder andere onderwerpen aan bod als grammaticalisatie, de verhouding tussen analytische vs. synthetische taalstructuren en typologische veranderingen.

Een dergelijk boek hebben we voor de historische taalkunde van het Nederlands niet. Nübling e.a. bieden een in mijn ogen veelbelovende benadering die mij voor het onderwijs zeer geschikt lijkt. Qua opzet biedt het aan de ene kant meer 'geschiedenis van een taal' dan bijvoorbeeld Van Bree (1996) en aan de andere kant meer taalkundige theorie dan de bestaande inleidingen in de geschiedenis van het Nederlands. Het gevaar van een dergelijke inleiding is natuurlijk dat het vis noch vlees is, maar ik heb het idee dat het in dit geval aardig gelukt is om zinvolle keuzes te maken en de gekozen onderwerpen adequaat te behandelen.

Overigens is ook de wens van Berteloot mij uit het hart gegrepen: een contrastief opgezette beschrijving van de geschiedenis van het Nederlands, een boek dat de convergerende en de divergerende ontwikkelingen in het Nederlands en in het Duits of binnen het West-Germaans beschrijft en dat laat zien wat de specifiek Nederlandse ontwikkelingen zijn. Waarschijnlijk zou zo'n boek niet eens zo zeer geschikt zijn als studieboek voor een cursus historische taalkunde en/of geschiedenis van het Nederlands, maar als overzicht en naslagwerk zou het buitengewoon nuttig en zinvol zijn.

6 Besluit

Het genoemde KNAW-rapport dringt aan op onderzoek met "meer concrete toepassingsgebieden in het maatschappelijke veld" (Swanborn 2004: 26) en op het 'zeer serieus nemen' van de samenhang tussen taalkunde in ruime zin en maatschappelijke context. Dat zou de positie van de taalkunde zeer ten goede komen. Ook voor het onderwijs is de maatschappelijke relevantie van het vak een belangrijke factor. Minder dan 1 procent van alle studenten komt uiteindelijk in het onderzoek terecht. Desondanks hebben we vaak de neiging om de opleiding van onze eigen *Nachwuchs* centraal te stellen bij het ontwikkelen van curricula. Daar staat tegenover de maatschappelijke en politieke eis om in de Bachelor-opleidingen de *employability* als belangrijkste doel van de opleiding te zien.

In de extramurale neerlandistiek zien we tegenwoordig de trend de studie Nederlands dan maar om te vormen tot een studie Nederlandse cultuur en cultuurgeschiedenis (als het niet al gebeurd is). Taal- en letterkunde worden dan in dienst gesteld van dit cultuurkunde-profiel. Voor de historische taalkunde betekent dat bijna automatisch dat ze gaat verdwijnen als zelfstandige discipline. Ik vind dit geen goede ontwikkeling.

Het is uiteraard één legitieme (en misschien ook aantrekkelijke) mogelijkheid om te reageren op studiehervormingen en de maatschappelijke wensen en eisen, maar het is niet de enige en volgens mij ook niet de beste. Ik ben ervan overtuigd dat het meer klassieke taal- en letterkundige profiel van de neerlandistiek zinvol is en ook toekomst heeft, mits we bereid zijn om het aan te passen aan de recente ontwikkelingen in de taalkunde resp. de letterkunde. Voor de historische taalkunde betekent dat niet dat ze tot onderdeel moet worden van de theoretische taalkunde, maar ze moet wel profiteren van de inzichten en de resultaten van de theoretische taalkunde, ze moet sterker in discussie treden met de andere

taalkundige disciplines (ook bijvoorbeeld met de meer empirische disciplines als de corpuslinguïstiek of de psycholinguïstiek).

De historische taalkunde heeft naar mijn overtuiging wel degelijk een toekomst wanneer ze zich presenteert niet als stoffige discipline die probeert gevestigde feitenkennis over te dragen, maar als levendige discipline die interessante vragen stelt en spannende discussies voert en die in het centrum staat van het onderzoek naar taal en talen. Deze vragen en discussies horen ook in het onderwijs thuis, ook al op Bachelor-niveau. Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan onderwerpen als grammaticalisatie of het verband tussen (eerste en tweede) taalverwerving en taalverandering, aan typologische veranderingen en ook aan taalveranderingstheorieën. Als we erin slagen dergelijke onderwerpen vanuit onze specifieke situatie als vreemde talen-filologie ook contrastief en vergelijkend te behandelen, dan is de historisch taalkunde interessant, nuttig en zinvol.

Wat mij betreft gaan we ons in het onderwijs dus niet bezig houden met volksverhuizingen of de Frankische invasie. Daarvoor hebben we naslagwerken en overzichtsboeken die we als achtergrondinformatie kunnen raadplegen. Veel belangrijker lijkt me dat studenten leren taalverandering(en) te analyseren en te problematiseren. Ze moeten problemen leren 'zien' en verwoorden, ze moeten discussies en oplossingen leren begrijpen en beoordelen, ze moeten ze leren samenvatten en presenteren. Dergelijke vaardigheden en competenties moeten in het centrum staan van het onderwijs, vooral op Bachelor-niveau. Het zijn competenties die niet direct opleiden voor een beroep, maar die onmisbaar voor het beroepenveld waarvoor wij onze studenten opleiden.

Inhoudelijk zou je het profiel dat daarmee wordt bediend heel algemeen kunnen omschrijven als 'deskundige op het gebied van de Nederlandse taal'. We leiden studenten op die niet alleen een uitstekende beheersing hebben van het Nederlands, maar die daarnaast ook in staat zijn om te reflecteren over het Nederlands en over taal in het algemeen. Ze kunnen verschillen en overeenkomsten tussen talen analyseren en plaatsen in grotere (historische) contexten. En ze hebben als historisch taalkundigen een "besef van de betrekkelijkheid van de waarde van een standaardtaal en de nationale cultuur", wat niet alleen volgens Fischer (2004: 145) een belangrijke kwalificatie is in de huidige pluriforme maatschappij.

7 Bibliografie

Berteloot, Amand (2006): Bespreking van Janssens & Marynissen (2005). *Nachbarsprache Niederländisch* 21 (1), 55–57.

Bree, Cor van (1996): *Historische taalkunde*. Tweede, herziene druk. Leuven, Amersfoort: Acco.

Bree, Cor van (2006): Bespreking van Janssens & Marynissen (2005). *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 122, 181–183.

Bree, Cor van; Maarten van den Toorn & Marijke van der Wal (1997): Paradigmawisselingen en constanten: 200 jaar taalkundige diversiteit. In: Jan W. de Vries (red.), *'Eene bedenkelijke nieuwigheid'*. *Twee eeuwen neerlandistiek*. Hilversum: Verloren, 13–53.

Fischer, Olga (2004): De historische taalkunde. In: Joost R. Swanborn (red.), *'Gij letterdames en gij letterheren'*. *Nieuwe mogelijkheden voor taalkundig en letterkundig*

- onderzoek in Nederland*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), 130–153 (Verkenningen, 6).
- Horst, Joop van der (2007): Waarom een prijs? De toegenomen aandacht voor taalkundige popularisering. *Onze Taal* 76 (2/3), 54–56.
- Horst, Joop van der & Fred Marschall (1989): *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Janssens, Guy & Ann Marynissen (2005): *Het Nederlands vroeger en nu*. Tweede, herwerkte uitgave. Leuven, Voorburg: Acco.
- Nübling, Damaris et al. (2006): *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels*. Tübingen: Gunter Narr Verlag (Narr Studienbücher).
- Oostendorp, Marc van (2007): De ontdekking van de zin. Column 59. *Neder-L* 0702.b . Online beschikbaar onder <http://www.neder-l.nl/bulletin/2007/02/070243.html>, voor het laatst gecontroleerd op 12-07-2007.
- Paul, Hermann (1920): *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Studienausgabe. 9., unveränderte Auflage, 1975 [Nachdruck der 5. Auflage, 1920]. Tübingen: Max Niemeyer Verlag (Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft, 6).
- Salverda, Reinier (2005): Het Nederlands vroeger en nu. Bespreking van Janssens & Marynissen (2005). *Ons Erfdeel* 48 (4), 621–622.
- Sijs, Nicoline van der (2005): *De geschiedenis van het Nederlands in een notendop*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Swanborn, Joost R. (red.) (2004): *'Gij letterdames en gij letterheren'*. *Nieuwe mogelijkheden voor taalkundig en letterkundig onderzoek in Nederland*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) (Verkenningen, 6).
- Vries, Jan W. de (1997): Voorwoord. In: Jan W. de Vries (red.), *'Eene bedenkelijke nieuwigheid'*. *Twee eeuwen neerlandistiek*. Hilversum: Verloren, 7–12.
- Vries, Jan W. de; Roland Willemyns & Peter Burger (1995): *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*. Vijfde druk. Amsterdam: Prometheus.
- Wal, Marijke van der & Cor van Bree (1992): *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht: Het Spectrum (Aula. Het wetenschappelijke boek).